

**ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім. Г. С. СКОВОРОДИ**

На правах рукопису

ХАРЧЕНКО Людмила Павлівна

**ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ МОРАЛЬНО-
ЕСТЕТИЧНИХ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ**

13.00.01 — Теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків — 1992

00816449 (W)

Робота виконана в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка.

- Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Шевченко Г. П.**
- Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
професор **Кондрашова Л. В.**;
кандидат педагогічних наук,
професор **Євтух М. Б.**
- Провідна установа: Бердянський державний педагогічний інститут

Захист дисертації відбудеться «.....» ..... 1992 р.
о ..... годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К. 113.24.02 у Харківському державному педагогічному ін-
ституті ім. Г. С. Сковороди (310168, м. Харків, вул. Блюхе-
ра, 2).

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Харківсь-
кого державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди.

Автореферат розісланий «.....» ..... 199..... р.

**Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради**

ЗОЛОТУХІНА С. Т.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процес виховання і розвитку особистості школяра органічно пов'язаний із духовністю, загальнолюдською культурою. Культуру людини характеризує не стільки обсяг освоєних нею цінностей, створених за всю історію людства, скільки засіб, яким вона прилучається до цих цінностей. Ця проблема в певній мірі вирішується через спілкування, як важливий елемент життєдіяльності, як умова існування суспільного індивіду.

Спілкування є явище соціокультурне, і характер його змінюється не лише в зв'язку зі змінами самого суспільства, але і в залежності від його своєрідності та особистості. Воно становить собою ціле нашарування загальнолюдської культури перш за все тому, що регулюється моральними нормами, естетичними смаками, ідеалами суспільства та індивіду.

Культура людських стосунків проявляється в усіх сферах людського життя: суспільній, політичній, службовій, сімейній, особистій. Будь-які порушення правил культури спілкування або відсутність цієї культури як такої ведуть до порушення стосунків між людьми, породжують конфліктність, при цьому спілкування є одним з ефективних засобів виявлення і вирішення моральних позицій, що виникають у процесі життєдіяльності, передавання і освоєння морального досвіду.

Однак, зважаючи на все зростаюче значення спілкування в житті сучасної людини, психологи і педагоги відзначають за останній час "кризу спілкування". Серед причин цього явища на перший план висувуються наслідки науково-технічної революції. Процес урбанізації, прискорення темпу життя, міграція населення, інтенсифікація поїздок у зв'язку з розвитком транспорту, розвиток засобів масової інформації – все це приводить до бурхливого

зростання людських контактів. Причому збільшується питома вага анонімного і функціонально-рольового спілкування, неухильно скорочується нормальне спілкування. Дефіцит довірливого спілкування, швидкоплинність зустрічей і знайомств призводять до виникнення напруженості, конфліктності в спілкуванні.

При цьому школа, ПТУ залишаються найважливішими місцями спілкування, і учні проявляють відому зацікавленість у них. З одного боку, спілкування в учнівському колективі є формальним, бо організується і корегується педагогами, з іншого – вільним і неформальним, бо учні вступають у спілкування не тільки за заданими дорослими установками. Цей факт значно посилює роль і можливість школи в цілеспрямованій організації такого спілкування старшокласників, яке було б не лише нешкідливим для їхнього психічного здоров'я, не лише нейтралізувало б вплив негативних факторів навколишнього середовища, але й сприяло б передачі і закріпленню в їх свідомості і поведінці моральних та естетичних цінностей. Це можливо лише в тому випадку, якщо в основу всього виховного процесу в школі буде закладено один із могутніх фундаментів – культуру.

Аналіз реальної практики спілкування показує, що на найрізноманітніших соціальних рівнях, починаючи від дискусії політичних діячів і, закінчуючи буденним, повсякденним життям школярів, воно здійснюється на недостатньо високому рівні культури. При цьому головним недоліком спілкування старшокласників є його низький морально-естетичний рівень. Не лише неповага до дорослих і один до одного, але і моральне неупство, грубість, хамство, естетична невразність, на жаль, пронизують спілкування учнів. Крім того, спілкування сучасних школярів характеризує розрив між певною інформованістю про моральні та естетичні цінності суспільст-

ва, що є у них, і реальною їх поведінкою, в якій ці цінності не домінують.

Таким чином, можна говорити про наявність назрілих суперечностей між потребами суспільства в особах, які реалізують свої установки на високому морально-естетичному рівні культури спілкування, і практикою, що реально існує; між існуючим в учнів рівнем морально-естетичної інформованості і неадекватною йому поведінкою.

У науковому плані проблема спілкування набула достатньо глибокого розвитку в працях філософів і психологів. Не зважаючи на існуючі відміни в підходах до проблеми спілкування, дослідження вчених становлять безсумнівний інтерес для педагогічного осмислення, аналізу і подальшого вивчення спілкування як фактора виховання школярів.

Виховні функції спілкування і його роль у вихованні колективу і особистості у повній мірі охарактеризовані в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. У них розкривається вагомість спілкування у вихованні школярів, указується на необхідність формування у них культури спілкування, морального та естетичного виховання в єдності, використання комплексу мистецтв як одного із засобів формування моральних та естетичних цінностей тощо.

Не зважаючи на важливість цих досліджень – це тільки початок глибокого вивчення можливих напрямків педагогічного впливу на спілкування учнів, його корегування, розглядання різних аспектів спілкування.

Серед них доцільно особливо виділити морально-естетичний аспект спілкування, що зумовлено такими обставинами:

а/ виховні функції спілкування /нормативна, пізнавальна емоційна, актуалізуюча/ по своїй суті містять у собі цілий

спектр як моральних, так і естетичних норм;

б) роз'єднувати моральні та естетичні аспекти спілкування навряд чи правомірно, оскільки саме в шкільному віці, особливо в ранньому княцькому, "красиве, піднесене вихованці розглядають не лише у досконалості, закінченості вищих форм, але і... у високоморальних вчинках, ідеалах та інших проявах духовного світу людей"¹;

в) наукове дослідження саме морально-естетичного аспекту, визначення його ролі у формуванні культури спілкування в педагогічній науці спеціально не проводилося, хоча саме ці його аспекти найменш сформовані в учнів шкіл і профтехучилищ.

У зв'язку з цим значно актуалізується необхідність наукової розробки проблеми формування культури спілкування з акцентуванням на її морально-естетичний аспект.

Виходячи з актуальності проблеми і з урахуванням її недостатньої розробленості в педагогічній науці, а також потреби соціальної практики у висококультурній особистості, визначена тема дослідження: "Формування у старшокласників культури спілкування в позакласній роботі".

Об'єкт дослідження - процес спілкування учнів-старшокласників.

Предмет дослідження - шляхи та умови формування морально-естетичних основ культури спілкування в позаурочній виховній діяльності.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні шляхів формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування.

1. Сухомлинський В.О. Про виховання. - 5-е вид. - М.: Політвидав, 1985. - С. 164.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що формування культури спілкування старшокласників стане ефективним, якщо цей процес буде організований як педагогічна система, в якій:

– морально-естетичний аспект був би обов'язковою ознакою кожного її компонента;

– домінували б такі моделі спілкування, які б максимально відповідали реальній життєдіяльності учнів і вимагали мінімального прямого педагогічного впливу;

– учні будуть включені в такі види діяльності, які впливали б на їх свідомість і поведінку, вимагаючи прояву від них морально-естетичної активності;

– основною формою взаємодії педагогів і учнів буде рівноправне співробітництво.

У відповідності з метою дослідження і сформульованою гіпотезою були поставлені такі завдання:

1) проаналізувати стан наукової розробки проблеми і визначити її теоретичні основи, виявити зміст морально-естетичних основ культури спілкування;

2) визначити шляхи формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування і експериментально перевірити їх ефективність;

3) розробити науково-практичні рекомендації по підвищенню ефективності формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування.

Методологічною основою є наукові положення про діалектичну єдність етичного і естетичного як форм суспільної свідомості; про вирішальну роль діяльності і виховання в розвитку особистості.

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс

методів теоретичного і емпіричного дослідження: аналіз філософських, психологічних, педагогічних досліджень в рамках проблеми, що розглядається; вивчення і узагальнення передового досвіду; опитування /інтерв'ювання, анкетування, бесіда/; спостереження; метод експертних оцінок, самооцінка; метод полярних профілей; метод визначення індексу задоволеності; контент-аналіз; рівневий, порівняльно-зіставний аналіз; моделювання; система діагностуючих і формуючих завдань.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці педагогічної системи формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування, визначенні її компоненти і розробці їх змісту; у визначенні критеріїв ефективності формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування та у виявленні його оптимальних шляхів; у встановленні залежності між морально-естетичним рівнем спілкування старшокласників і рівнем їх загальної культури, ступенем оформованості в них комунікативних умінь, характером труднощів, які вони відчувають у спілкуванні, стилем взаємовідносин із педагогами.

Теоретична значимість полягає в тому, що вперше в педагогічному дослідженні виділено морально-естетичний аспект спілкування, органічно притаманний як його змісту, так і формам та функціям; визначена суть і розроблений зміст морально-естетичних основ культури спілкування як системи морально-естетичних цінностей, що визначають характер і атмосферу спілкування учнів; розроблено теоретичну модель педагогічної системи формування морально-естетичних основ культури спілкування і запропоновані основні шляхи їх формування.

Практичне значення дослідження полягає в розробці системи формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування, яка призначена для широкого впровадження в педаго-

гічну практику з метою удосконалення виховного процесу в поза-класній роботі. Клубні форми організації діяльності учнів, рольові ігри, творчі проблемні завдання, театральні вистави, інші форми, засновані на діалозі учнів, вихованців і вчителів, дадуть можливість підвищення ефективності формування культури спілкування, "одухотвореності" стосунків старшокласників і вчителів. Запропоновані методики діагностування культури спілкування учнів дозволяють педагогічним колективам визначити рівень культури спілкування, його зміст і вносити необхідні корективи в практику виховної роботи для підвищення його ефективності. Одержані в результаті дослідження дані можуть бути використані у викладачній дисципліні психолого-педагогічного циклу, а також спецкурсу по підготовці майбутніх вчителів до роботи по формуванню культури спілкування учнів.

Апробація основних результатів дослідження здійснювалася у виступах на науково-практичній конференції з питань демократизації життєдіяльності шкільної комсомольської організації /м.Воршиловград, 1989 р./; міжреспубліканському семінарі- нараді з актуальної проблеми взаємодії мистецтв у духовному розвитку школярів /м.Луганськ, 1990 р./; науково-методичній конференції, що обговорювала шляхи організації і проведення індивідуальної роботи зі студентами /м.Луганськ, 1990 р./; у публікаціях методичних рекомендацій з проблеми спілкування як фактору розвитку ініціативи і самодіяльності старшокласників-комсомольців /м.Луганськ, 1990 р./; теоретичних положень з питання ролі спілкування як фактора формування особи /м.Луганськ, 1991 р./.

На захист виносяться такі положення:

1. Морально-естетичні основи культури спілкування виступають як система морально-естетичних цінностей старшокласників,

що визначають характер, зміст і атмосферу спілкування з метою формування у них морально-естетичного досвіду людських взаємостосунків.

2. Розробка оптимальних шляхів формування морально-естетичних основ культури спілкування можлива на базі системного підходу до цього процесу, що дозволяє вирішувати педагогічні завдання в дусі сучасних напрямків наукового пізнання.

3. Використання у виховному процесі клубних форм організації діяльності старшокласників, заснованих на діалогічних, дискусійних, ігрових методах, наповнених морально-естетичним змістом, приводить до підвищення ефективності формування морально-естетичних основ культури спілкування, оскільки максимально відповідає реальній життєдіяльності учнів і вимагає мінімального прямого педагогічного впливу.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, двох глав, заключення, списку літератури і додатку. Основний текст проілюстрований 11 таблицями і 4 малюнками.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної проблеми, сформульовані мета, гіпотеза, завдання, визначені предмет і об'єкт дослідження, розкриваються наукова новизна і практична значимість роботи, положення, що виносяться на захист.

У першій главі "Теоретико-методологічні проблеми дослідження" проводиться аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури за двома аспектами проблеми спілкування: безпосередньо проблема спілкування як суспільний феномен і морально-естетичні сторони спілкування, що визначають його культуру; визначається суть і структура морально-естетичних основ культури спілкування, критерії ефективності формування у старшокласників морально-

естетичних основ культури спілкування.

Зараз активізувалися дослідження проблеми спілкування. У філософському аспекті вона розглядається в працях В.Г.Афанасьєва, Л.П.Буєвої, О.П.Злобіної, М.С.Кагана, В.Є.Кемерова, В.М.Сагатовського, В.М.Соковіна та інших вчених, які дають соціально-філософський аналіз спілкування як суспільного феномену. Посилення уваги до психолого-педагогічних проблем спілкування, пов'язане з вивченням його ролі в процесі розвитку, формування і виховання особистості, знайшло своє відображення в дослідженнях О.О.Бодалева, С.П.Бочарової, О.К.Дусавицького, І.С.Кона, Я.Л.Коломинського, М.І.Лисиної, К.К.Платонова, Г.К.Середі, П.М.Якобсона та ін.

Педагогічна література, що розглядає окремі аспекти спілкування вихованців /М.І.Пирогов, К.Д.Ушинський, Л.М.Толстой, В.Г.Бєлінський, М.О.Добролюбов, Н.К.Крупська, С.Т.Шацький, А.С.Макаренко/, за останні роки збагатилася дуже цінними дослідженнями. Найбільш глибокому і всебічному вивченню піддалася проблема спілкування учнів у вивченні таких важливих питань, як формування колективу /В.О.Сухомлинський/, перспектива /Б.Т.Лихачов, С.Є.Каркліна/, педагогічна вимога і самоуправління /В.М.Коротов/, змагання в дитячому колективі /Л.І.Новикова/, комунарська методика /І.П.Іванов, Ф.Я.Шапіро, М.Г.Казакіна, А.В.Мудрик/, моральне виховання /М.І.Болдирєв, І.С.Мар'єнко, І.Ф.Харламов/.

Для вирішення поставлених нами завдань мали важливе значення роботи Ф.Ф.Корольова, О.Т.Куракіна, О.В.Киричука, Х.И.Лійметса, А.В.Мудрика, що розглядають спілкування як самостійну проблему. Особливо цінними для нашого дослідження є праці А.В.Мудрика з проблеми спілкування школярів і організації системи педагогічного впливу на їх спілкування.

При проведенні дослідження ми виходили з теоретичних поло-

жень про діалектичну єдність морального і естетичного /Л.М.Архангельський, М.С.Каган, Л.І.Кунчева, І.Н.Міхеєва, Л.Т.Фортова та ін./, з теоретичних розробок змісту, структури та функцій потреб, інтересів, цінностей /А.Г.Здравомислов, І.Н.Міхеєва, В.Н.Сагатовський, Ю.М.Смоленцев, О.І.Титаренко, В.Г.Тугаринов/, категорій естетики /О.І.Буров, В.П.Шестаков, Є.Г.Яковлев/, проблеми культури спілкування /І.О.Ілляєва, А.М.Федь, М.О.Чернишова/.

Для постановки і правильного вирішення проблеми формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування важливе значення мають дослідження, що розкривають психологічні властивості особистості, що формуються і проявляються у спілкуванні, так і виховне значення морально-естетичних аспектів спілкування /Т.М.Андрєєва, О.О.Бодалєв, О.Є.Войкускунський, Л.Я.Гозман, Є.І.Головаха, А.Б.Добрович, І.В.Дубровіна, І.С.Кон, В.Л.Лєві та ін./, що проголошують пріоритетність морально-естетичного, соціокультурного підходу до процесу виховання /Ю.П.Азаров, О.С.Богданова, Є.В.Квятковський, М.І.Киявєнко, К.О.Крашєнінникова, Б.Т.Лихачов, Г.П.Шєвченко/.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що тільки за останні роки проблема спілкування і проблема формування культури спілкування учнів почали розглядатися як самостійні. Має місце теоретичне осмислення, накопичення емпіричного матеріалу, що відображає практичний досвід роботи по формуванню у школярів культури міжособистісного спілкування. Однак зусилля дослідників розпоросені, звернені, як правило, на висвітлення окремих напрямків виховної діяльності. Відсутні спеціальні дисертаційні розробки, комплексні дослідження, що стосуються формування морально-естетичних основ культури спілкування.

Отже, в психолого-педагогічних дослідженнях ще не склалося цілісної уяви про підходи до вирішення проблеми формування в учнів морально-естетичних основ культури спілкування.

У дослідженні розглянуто досвід побудови структури моделі спілкування на філософському і психологічному рівнях, у найважливіших елементах якої /змісті, формах, функціях/ виділені моральні та естетичні аспекти, що визначають культуру спілкування. Діалектичний взаємозв'язок морального та естетичного відчутний і в основних їх функціях /пізнавальна, оцінна, комунікативна, виховна/.

Аналізуючи різні погляди дослідників про суть взаємозв'язку морального та естетичного, слід відзначити спільні підходи при характеристиці даних категорій: моральні /неморальні/ вчинки людей завжди мотивовані їх потребами; джерелом моральних і естетичних потреб є система взаємовідносин людини; моральні та естетичні цінності є основою, яка зміцнює стосунки людей у процесі спілкування.

Дослідження теоретичних джерел і реального досвіду спілкування дозволило сформулювати вихідне поняття "морально-естетичні основи культури спілкування", яке розглядаємо як систему моральних і естетичних цінностей, що визначають характер і атмосферу спілкування учнів, з метою формування у них морально-естетичного досвіду людських взаємовідносин.

Для визначення змістовного аспекту моральних цінностей було використано контент-аналіз, за допомогою якого були виділені в моральних принципах, нормах і правилах поведінки, почуттях, ідеалах по десять показників, що найбільш часто зустрічаються і описані в літературі.

У моральних принципах це: патріотизм, колективізм, інтернаціоналізм, гуманізм, працелюбність, чесність, справедливість,

благородство, совість, обов'язок.

У моральних нормах і правилах поведінки: правдивість, ввічливість, коректність, скромність, великодушність, вихованість, благородство, дружність, делікатність, тактовність. У моральних ідеалах: образи героїв війни, праці, героїв літературних творів, великих діячів минулого, відомих сучасників, образи батьків, близьких родичів, учителів, товаришів, музичних кумирів. У моральних почуттях: любов, дружба, співчуття, доброта, совість, чуйність, сміливість, щирість, почуття власної гідності.

Зважаючи на різноманітність типів естетичних категорій, їх відбір здійснювався на основі з естетичних проявів тих матеріальних і духовних процесів, які співвідносяться з педагогічною спрямованістю дослідження. Загальноестетичні категорії, естетичний смак, естетичне почуття та естетичний ідеал були включені, поряд з моральними цінностями, у зміст морально-естетичних основ культури спілкування.

У главі дано наукове обґрунтування ритеріїв ефективності формування морально-естетичних основ культури спілкування. Беручи за основу філософські підходи до цієї проблеми, сучасні педагогічні дослідження М.І.Боришевський, А.В.Зосимовський, О.В.Іващенко, М.І.Шилова та ін./, виділені нами структурні компоненти морально-естетичних основ культури спілкування, ми визначили критерії сформованості морально-естетичних основ культури спілкування: інформаційно-інтелектуальний, критерій поведінки, мотиваційний.

Для глибшого аналізу одержаних результатів був розроблений зміст цих критеріїв. У зміст інформаційно-інтелектуального критерію ввійшли параметри виміру, які, на нашу думку, визначають характер знання, розуміння й осмислення морально-естетичних цін-

ностей. У змісті критерію поведінки – параметри виміру, що визначають характер ставлення і дії, мотиваційний критерій склали параметри, що характеризують характер мотивів і оціночних суджень.

Назва і розподіл критеріїв є умовними, бо вони часто взаємо-зв'язані і проникають один в одного, і така деталізація в кожній групі критеріїв і об'єднання параметрів у критерії необхідні для більш об'єктивного оцінювання результатів експерименту.

На основі змісту критеріїв були визначені рівні, які характеризують сформованість морально-естетичних основ культури спілкування: низький /наявність менше половини або відсутність критеріальних показників/, середній /наявність половини і більше/, високий /ідеальна модель морально-естетичних основ культури спілкування/.

У другій главі "Шляхи формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування" аналізується стан реального спілкування старшокласників, розробляється теоретична модель педагогічної системи формування морально-естетичних основ культури спілкування і експериментально перевіряється її ефективність.

Експериментальні дані дозволили одержати інформацію, що характеризує ступінь задоволення старшокласників своїм спілкуванням, його морально-естетичним рівнем і ступінь привабливості різних видів діяльності, форм їх організації. Загальна характеристика спілкування старшокласників свідчить про низьке задоволення їх спілкуванням. Низьку оцінку одержали такі показники, як естетичність реального спілкування, співчуття, співпереживання однокласників, можливість засвоєння через спілкування норм та правил поведінки. Міжособистісне спілкування старшокласників ха-

рактизується низьким морально-естетичним рівнем. Жоден із моральних принципів у вирішальній мірі не визначає тон і стиль взаємовідносин учнів, моральні почуття недостньо змальовують атмосферу спілкування. Серед недоліків, що перешкоджають встановленню повноцінного спілкування, на думку вчителів, домінує невисокий рівень загальної культури учнів. Характер взаємовідносин педагогів й учнів не сприяє ефективному формуванню культури спілкування учнів, бо залишається офіційним.

Інформація, що стосується організації життєдіяльності старшокласників, показала, що найбільш значними для задоволення морально-естетичних потреб учнів є ті форми організації, які побудовані на діалозі, дають можливість висловити і відстояти свою точку зору.

Узагальнення результатів констатуючого експерименту дало можливість на основі діагностичного підходу до вивчення практики міжособистісного спілкування старшокласників одержати об'єктивні дані, що сприяють цілісному вивченню проблеми, що розглядається, дають можливість аналізу кількісних і якісних показників різних варіантів анкетних опитувань, бесід, спостережень, порівнянь, узагальнень тощо.

Вся складність процесу формування морально-естетичних основ культури спілкування полягає в тому, що не всі одержані при цьому знання втілюються в особисті переконання, а тільки ті з них, чий зміст збігається з потребами, інтересами старшокласників, викликає морально-естетичні почуття, переживання, потім перетворюється в переконання і керівництво до дії в конкретних ситуаціях міжособистісного спілкування. Через те в ході експериментальної роботи ми ставили завдання, щоб учні не лише засвоювали зміст морально-естетичних цінностей, але й присвоювали еталони

морально-естетичної поведінки.

Процес формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування поданий нами як педагогічна система, під якою розуміється сукупність взаємозв'язаних елементів, необхідних для цілеспрямованого і організованого педагогічного впливу на формування в учнів морально-естетичних основ культури спілкування.

Розроблена педагогічна система складається з взаємозв'язаної сукупності інваріантних елементів: мета, зміст педагогічної системи, засоби педагогічної комунікації, вихованець - старшокласник і вчитель. Системоутворюючим елементом цієї системи є її мета: виховання і засвоєння учнями цінностей, прийнятих у суспільстві; особиста трансформація моральних і естетичних цінностей у процесі життєдіяльності, прийняття їх як регуляторів спілкування; формування і розвиток в учнів здібностей емоційного переживання життєвого сенсу явищ і ситуацій спілкування, досягнення відповідності змістовних аспектів спілкування емоційності морально-естетичних цінностей суспільства; формування морально-естетичного ставлення до людини, діяльності, зріплення його в соціокультурній поведінці особистості.

Зміст системи склали морально-естетичні цінності, засвоєння яких учнями йде в рамках різноманітних видів діяльності і спілкування.

Засоби педагогічної комунікації представлені сукупністю розроблених нами форм і методів формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування, до застосовуються в єдності, у відповідності з метою системи, що відображає її зміст. Основними в конструюванні педагогічної технології є діяльно-особистісний, культурологічний підходи.

При розробці форм і методів організації діяльності та

спілкування ми виходили з таких вимог: по-перше, акцент в організації спілкування старшокласників робився на вже складені, прийняті ними види діяльності, наповнення їх морально-естетичним змістом.

По-друге, пропонувалися нові форми організації спілкування, виходячи з інтересів і захоплень.

По-третє, спілкування і діяльність організовувалися таким чином, щоб учні були суб'єктами своєї діяльності.

Цим вимогам у найбільшій мірі відповідають клубні форми організації діяльності учнів. Це підтверджується аналізом наукової літератури за досліджуваною проблемою, результатами вивчення потреб та інтересів старшокласників, даними експертної оцінки про найбільш привабливі форми організації діяльності і спілкування.

Педагогічна технологія формування у старшокласників морально-естетичних основ культури спілкування включала в себе традиційні форми роботи, сповнені привабливим морально-естетичним змістом і такі форми, як клуби "Контакт", "Ренесанс", факультатив "Культура спілкування", дискусії і рольові ігри: "Презконференція", "Погляд", "600 секунд мистецтвом", театралізовані вистави, творчі проблемні завдання. Всі форми роботи передбачають широке включення різних видів мистецтв у процес формування в учнів морально-естетичних основ культури спілкування.

У главі підводяться підсумки основних результатів дослідно-експериментальної роботи. Порівняльні дані дослідження за інформаційно-інтелектуальним, мотиваційним критеріями відображають зміну рівня сформованості у старшокласників експериментальної групи морально-естетичних основ культури спілкування у порівнянні з учнями контрольної групи. Аналіз рівня сформованості морально-естетичних основ культури спілкування як в оцінці, так і в самооцінці, показує зумовленість динаміки їх зростання реа-

лізації у виховній роботі педагогічної системи формування цих основ.

В експериментальній групі наприкінці дослідження кількість учнів з високим рівнем сформованості морально-естетичних основ за інформаційно-інтелектуальним критерієм збільшилась з 1,5 % до 3,6 %, з середнім - з 31,7 % до 51,8 %, а з низьким рівнем зменшилась з 66,8 % до 44,6 %. У контрольній групі ці зміни незначні. Кількість учнів із високим рівнем збільшилась з 1,0 % до 1,1 %, середнім - з 31,4 % до 32,0 %, а з низьким зменшилась з 67,6 % до 66,9 %.

В учнів експериментальної групи спостерігається вищий рівень сформованості системи знань про основоположні поняття етики та естетики в їх єдності та вмінні оперувати ними /самооцінка + 0,7 бала, оцінка + 2,02 бала/, зросла здатність до морально-естетичних оцінок дійсності, спілкування та мистецтва /самооцінка + 1,44 бала, оцінка + 1,54 бала/, здатність до морально-естетичного вибору /самооцінка + 0,89 бала, оцінка + 1,14 бала/, набуло розвитку вміння співвідносити моральні та естетичні якості в відповідними нормами спілкування /самооцінка + 1,08 бала, оцінка + 1,19 бала/.

При вивченні змін показників критерію поведінки приділена особлива увага тому, як учні реалізовували знання про морально-естетичні цінності в процесі спілкування. Збільшилась кількість учнів експериментальної групи / з 4,4 % до 6,8 %/, віднесених до високого рівня сформованості морально-естетичних основ, до середнього - з 19,8 % до 46 %. Разом з тим значно зменшилась кількість школярів з низьким рівнем сформованості - з 75,8 % до 46,6 %. У контрольній групі ці зміни незначні. Аналіз даних, отриманих під час дослідження, дає підстави стверджу-

ЛІБ ІМ. В. СТЕФАНІКА
АН УРСР

вати, що під впливом дослідно-експериментальної роботи у старшокласників змінилася в цілому і мотиваційна сфера. В міру засвоєння знань про морально-естетичні цінності, удосконалення навичок і узагальнення досвіду міжособистісного морально-естетичного спілкування, на перший план поступово виділялися морально-естетичні мотиви. Так, в експериментальних класах кількість учнів із високим рівнем сформованості морально-естетичних основ за мотивованим критерієм збільшилась з 1,6 % до 3,3 %, з середнім - з 22,6 % до 51,3 %, а з низьким рівнем зменшилась з 75,6 % до 45,4 %. У контрольній групі ці зміни склали всього: високий рівень - +0,2 %, середній + 0,5 %, низький - 0,7 %.

На підставі експериментальних даних дослідно-експериментальної роботи кількість старшокласників експериментальної групи, які мають високий рівень сформованості морально-естетичних основ культури спілкування, збільшилась з 2,7 % до 4,8 %, середній - з 23,4 % до 50,4 %, низький - зменшилась з 72,9 % до 44,6%. У контрольній групі відповідно: з 2,7 % до 2,9 %, з 23,4 % до 24,2 %, з 73,9 % до 72,9 %.

Значно нижчі оцінки рівня сформованості морально-естетичних основ культури спілкування в учнів контрольної групи свідчать про те, що традиційна система виховання набагато менше

сприяє формуванню даних основ і про те, що саме експериментальна педагогічна система є тим фактором, який інтенсифікує цей процес.

Результати інтерв'ю, бесід та анкетних даних показали високу оцінку значущості, інтересу і захопленості та задоволення однією системою запропонованих форм і методів формування культури спілкування як старшокласниками, так і педагогами.

До експерименту індекс задоволеності в контрольній та експериментальній групі становив відповідно 1,2 та 1,5.

периментальній групі склав - 0,23, після експерименту в контрольній групі він дорівнює - 0,14, в експериментальній + 0,34.

Наведена в роботі система доказів є достатньо переконливою для обґрунтування педагогічної системи як одного з оптимальних шляхів формування морально-естетичних основ культури спілкування.

У висновку підбиваються підсумки дослідження, підтверджується правомірність висунутої гіпотези, даються практичні рекомендації.

Теоретичний аналіз проблеми та отримані результати дослідно-експериментальної роботи дозволили сформулювати висновки.

Культура спілкування старшокласників невід'ємна складова частина загальної культури особистості має будуватися на морально-естетичних цінностях, які дозволяють опанувати соціокультурним, морально-естетичним досвідом людських взаєностосунків.

В дослідженні розкрита сутність і зміст морально-естетичних основ культури спілкування, показана особлива роль різних видів мистецтва в створенні ідеальної моделі взаємовідносин між людьми, яка відбиває органічну єдність зовнішньої і внутрішньої культури особистості.

Підвищення результативності культури спілкування старшокласників можливе при розробці і реалізації педагогічної системи, спрямованої на оволодіння учнями морально-естетичними, духовними цінностями, які в концентрованому вигляді представлені в мистецтві.

Було встановлено, що ефективність формування морально-естетичних основ культури спілкування можливе завдяки використанню педагогічної технології клубної роботи /драматизація, теоретичні проблемні завдання, факультатив, "Культура спілкування", дискусії і рольові ігри/.

Педагогічна технологія розроблена на основі естетично спрямованого морального змісту форм організації позакласної роботи і передбачала не тільки засвоєння норм, певних морально-естетичних цінностей, але й вимагала від учнів зразків морально-естетичної поведінки, естетичної і моральної культури, що сприяло якісній перебудові інформаційно-інтелектуальної, мотиваційної сфери та сфери поведінки.

Підвищення ефективності формування культури спілкування вимагає певних педагогічних умов: високий рівень загальної культури вчителя, наявність у нього морально-естетичних ідеалів, художньо-естетичних знань, володіння різноманітними педагогічними технологіями розвитку комунікативних здібностей старшокласників засобами мистецтва.

Сформульовані висновки підтверджують правильність початкової гіпотези і дозволяють виробити практичні рекомендації по формуванню морально-естетичних основ культури спілкування у позаурочній виховній діяльності.

Це дослідження не є вичерпним і не претендує на повне вирішення проблеми. Серед різних її аспектів, що вимагають теоретичної і практичної розробки, можна виділити такі: наукове обґрунтування змісту, форм і методів формування культури спілкування у виховній роботі на всіх основних вікових етапах розвитку особистості, формування готовності майбутнього вчителя до роботи по вихованню культури спілкування учнів різних вікових груп та ін. Із розв'язанням зазначених проблем ми пов'язуємо наступне дослідження з удосконалення виховання учнів.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

I/ Формування морально-естетичних основ культури спілку-

вання комсомольців ПТУ //Досвід і перші уроки демократизації життєдіяльності шкільної комсомольської організації: Матеріали науково-практичної конференції. — Москва-Ворошиловград, 1989. — С. 84-86.

2) Роль комплексу мистецтв у формуванні в учнів морально-естетичних основ культури спілкування //Взаємодія мистецтв в духовному розвитку школярів: Тези доповідей міжреспубліканського семінару-наради. — Ворошиловград, 1989. — С. 21-24.

3) Спілкування як фактор розвитку ініціативи і самодіяльності учнів //Розвиток самодіяльності та ініціативи старшокласників-комсомольців: Методичні рекомендації. — Луганськ, 1990. — С. 27-39.

4) Індивідуальна робота зі студентами по підготовці до спілкування із школярами //Організація і проведення індивідуальної роботи із студентами: Матеріали науково-методичної конференції. — Луганськ, 1990. — С. 20-27.

5) Спілкування як фактор формування особистості /Інформаційно-методичний вісник. — Луганськ, 1991. — С. 25-28.

AB 26.101

AB 26.101